Nagy Zsófia Borbála

Vörösmarty hallgat – Mihál és a nőírók

Mihál a kéziratok Vörösmartyja. A kéziratokban bízó irodalomtörténész Mihálja. Az, akiről a sárgult fecniknek, leveleknek vagy a pedánsan kötetbe tisztázott verseknek el kellene árulniuk „valamit”, lehetőleg valami újat és izgalmat. De felel-e Mihál az én kérdéseimre, ha szempontom a nő(írók)é?

Ugyanott élt Mihál és ugyanakkor, mint az én ismerős íróőim, mért ne lehetne hát közös (irodalom)történetük? Mint ahogy van is: ott zajlottak Vörösmarty körül a nőírók jelentkezésekor kezdődött viták, a nőnevelés, nőemancipáció mozgalmi, gyakran azoknak a lapoknak a hasábjain, amelyeknek szerkesztője vagy előfizetője, olvasója volt; beszédtema volt a társaságokban, ahová eljárt, hisz barátai-ismerősei között ott voltak azok is, akik lelkesen foglalkoztak a kérdéssel, és azok, akiknek feleségeik-leányaik tollat fogtak, a korabeli „nőmozgalom” fő alakjai voltak.

Tudtam már, mit keresek: Mihál véleményét általában a nők írói szerepkörben való feltűnéséről. Ennek hiányában később kerestem bírálatát egy írónőről vagy akár egy női munkáról, aztán később csak egy odavetett mondatot... Míg végül a hallgatás történetét kellett megírnom.

Három Vörösmarty-vers (*Éva, Mese a rózsabimbórul, Cs. M. kisasszonynak*) és a hozzájuk kapcsolódó három íróő-név (Karacsné Takács Éva, Bezerédj Amália, Csapó Mária) mégiscsak segítségemre volt. Kezdjük a végéről a számbavételt, megfordítva az időbeli sorrendet.

1. 1842-ben *Cs. M. kisasszonynak*: még csak mint leendő tollforgató nőnek szól Vörösmarty verse, a kisasszony majd Vachott Sándor feleségeként, a forradalom éveiben teszi közzé első írásait, műkedvelőből hivatásos, pénzkereső íróvá pedig csak férje elhallgatásának éveitől válik. A vers nem is a potenciális íróőnek szól, hanem az „igen tisztelt” gyereklánynak, a szerelmek közvetítőjének, a barát menyasszonynak.

A vers érzelmes retorikája értelmezési vitákat kavart.¹ Akkor érthetjük jól, mennyire fontos volt a lány számára az a tiszteletként megnevezett érzés, amellyel Vörösmarty hozzá viszonyult, ha Vachott Sándornak menyasszonyához írt leveleit olvassuk (ezek felesége kézírásában olvashatók az OSZK Kézirattárának levelestárában). Vachott Sándor egyik levelében megsúgja menyasszonynak a fenséges titkot, a nagy költő megjegyzését, mely szerint ő Mari kisasszonyt igen tiszteli, és ezzel vallomás értékűvé emeli Vörösmarty szavait.

De lehet kettejük viszonyának jelentőséggel való felruházása az emlékiró Vachott Sándorné gesztusa is², akinek írásaira jellemző, hogy életéből a nagy férfiakhoz kapcsolódó történetmorzsákat meséli szívesen-színesen, az ő mítoszukat építve úgy, hogy közben ő maga is beleépüljön az elbeszélésbe. Ilyen irányultságú

¹ VÖM 3. 306–308.

² Vachott Sándorné 1935.

például az a története, melyben magát a Fáy-háznál András-apon előadott gyermekszínjáték primadonnájaként láttatja, ahogy *Árpád ébredésében* játszik a szerző jóindulatú mosolya jelenlétében. Máshol a koszorúslány szerepét játssza, vagy mint Vörösmartynak kérésre sapkát hímező „csecse kis sógorasszony” jelenik meg.

Kettejük közös történetei közül viszont Vachottné számára az a legértékesebb, melynek középpontjában írásos dokumentum, a hozzá írt vers áll. Itt nem a kissé különc sógor, hanem a nagy költő élettörténetébe kérezik be Vachott Sándorné, kegytárgyként kezelve a tulajdonában levő kéziratot: „Ime előttem fekszik a sárgult kis lap, a hajtásoknál szakadozott is kissé. (...) Olvassuk csak át, de illetődve és áhítattal, mintha imádságot olvasnánk” – írja az őt megszólító versről. Utasítása nyomán csak az nem világos, hogy kihez fogunk imádkozni, ha áhítatosan olvasunk: a szerzőhöz vagy a versben megszólítottához, Mari kisasszonyhoz?

De míg a múltat rajzolgató nőnek történetei vannak Vörösmartyról, az asszonnyá – és író asszonnyá – vált Mari kisasszonyról Vörösmartynak szava sincsen, pedig a baráti szálakon kívül most már rokoni kapcsolatuk révén is adódott volna erre alkalom. De Vörösmarty hallgat.

2. Mintha csak kezemre kívánna játszani abban, hogy a Vörösmarty kapcsán felbukkanó három író-névet összekapcsoljam, Mihál kézírataiban a versek is összetartoznak. A *Cs. M. kisasszonynak* című vers egyik töredékes kézíratos változata az ugyanebben az időszakban írt *Mese a rózsabimbórul* egyik fogalmazványába ékelődik.³

Az allegorikus tanítómese alcíme szerint Bezerédj Flórikának íródott, bár tartalmában nem illik a nyolcéves címzetthez. Az akkor már árva kislány nem először tűnik fel az irodalom megszólítottjának szerepében: édesanyja neki írta az első magyar gyerekkönyvet, a sokáig népszerű *Flóri könyvét*, melyet először a megözvegyült férj adott ki 1840-ben.⁴

Bezerédj Amália, aki a húszas években német nyelvű elbeszéléseket írt, a harmincas évek végén, majd a negyvenes években számon tartott magyar író-nővé vált. Posztumusz irodalmi szereplését férjének, az országgyűlési képviselő Bezerédj Isvának köszönheti, aki a korabeli nőkérdésre nemcsak azzal felelt, hogy kiadta felesége munkáit (nemcsak a *Flóri könyvét*, hanem a *Földesi estvéket* is), ezzel egy újabb magyar író-nőt teremtve, hanem a népnevelés és nőnevelés ügyét képviselőként is felkarolta.

Vörösmarty Bezerédjhez fűződő kapcsolatáról nem sokat tudunk. Az 1884–85-ös Vörösmarty-összesben Gyulai Pál a vershez fűzött jegyzetben tudni véli, hogy Vörösmarty Bezerédj igen jó barátja lett volna, Flórit pedig többször térdére ültette, és mesét ígért neki – így vázolja Gyulai a vers keletkezéstörténetét.⁵ Tóth Dezső pedig úgy gondolja, hogy még a börzsönyi évekből származna ismeretségük, a Perczel család ott barátkozhatott a szintén tolnai Bezerédjekkel.⁶ Ha ennek a barát-

³ VÖM 3. 296, 305.

⁴ Bezerédj Amália [1839] 1840.

⁵ VÖM 1. 442.

⁶ VÖM 3. 297.

ságnak voltak is írásos nyomai, most nem találjuk, az is lehet, hogy politikai vonatkozásuk miatt tűntek el.

Még kevesebbet tudunk Vörösmarty Bezerédj Amáliával való kapcsolatáról, ha csak nem közelítünk Vörösmarty lapszerkesztői munkássága felől. Ugyanis az Atheneum társlapjában, a Figyelmezőben 1838 és 1840 között Bezerédj Amália több ízben is a figyelő tekintetek fényébe kerül, s talán ez biztosította könyveinek sikerré válását.

Először a *Budapesti árvízkönyv* II. kötete tartalomjegyzéknek ismertetése során jelenik meg neve a lapban⁷ (*A remeték* című novellája került be a kötetbe), majd 1839 végén tudósítást olvashatunk a *Flóri könyve* megjelenéséről és „néhány egyéb (szépliteratúrai) maradványai megjelenéséről”.⁸ Három számmal később jelenik meg egy igen felértékelő, a gyermekversek esztétikai értékeire is figyelő recenzió 28-as szígnóval.⁹ A *Földesi estvék* megjelenésének tudósítása¹⁰ után viszont csak késve, hónapok múltán jelent meg ugyanezen alájegyzéssel az ismertetés.¹¹ A nevelőnői talentum mellett ez a cikk újból értékelendőnek látja az írásmódot is, az „egyszerű, értelmes és könnyű folyamatú nyelv”-et, azt, ahogyan „a didacticai irány némi regényi érdeklődéssel van szerencsésen összeolvasztva”. Valaki tehát a Figyelmező – s ezzel Vörösmarty – körében nemcsak a magyar irodalom újonnan létrejött területének, a gyermekirodalomnak első műveit látta meg a kisdedóvó-kérdéssel foglalkozó nő írásaiban, hanem azokat narrációs technika, nyelvi megformáltság tekintetében is értékesnek találta.

Merészség lenne ezeket az ismertetőket a lapot szerkesztő Vörösmartyval mint szerzővel összekapcsolni, de arra mindenképp bizonyítékul szolgálnak az említett írások, hogy a nőírók kérdésével a szerkesztő Vörösmarty folyamatosan találkozott.

Még egy mozzanatot kell kiemelnem: a *Mese a rózsabimbóról* megjelenésének évében az akadémiai bizottság (tagjai között ott volt Fáy és Vörösmarty is) Gorove-jutalomra ajánlotta Bezerédj Amália mindkét könyvét, még ha azok nem is nyertek végül díjat.¹²

Kevésnek bizonyulnak a Vörösmartyt Bezerédj Amáliához kapcsoló pontok, de a feltárt mozzanatok pozitív viszonyra vallanak. Gyanús azonban, hogy a már halott nő írásainak megítélése a férj érdemei felől is történt. Azt is figyelembe kell vennünk, hogy Bezerédj Amália könyvei olyan, a férfiakétól különböző teret teremtetek meg maguknak – a gyermekirodalmat –, amelyet a korszak mentalitása a feminin szférába tartozónak ítélt. Bezerédjné írói munkásságának kedvező megítélésébe ezek a szempontok is belejátszhattak.

⁷ Figyelmező 1838 / I. / 10.

⁸ Uo. 1839/42.

⁹ Uo. 1839/45.

¹⁰ Uo. 1840/7.

¹¹ Uo. 1840/52.

¹² VÖM 16. 367–368.

3. E két találgatásokba vesző nyom után nézzük meg azt, amely legtöbbet ígér: az *Éva* című epigrammákat, Karacs Ferencné Takács Éva esetét. Itt már olyan versekkel van dolgunk, amelyek egy nőt íróként közelítenek meg.

Az Aurorások közös epigrammagyűjteményébe szánt epigrammák nem jelentek meg a Kritikai Lapokban, majd csak Gyulai adta ki őket (az a Gyulai, akinek az írónőről vallott nézetei alapján joggal feltételezhetjük, hogy kedvvel olvasta Vörösmarty szellemes csipkelődését). Az *Éva* címmel utólag ellátott epigramma-sorozat négy részből áll:

1.

Hogy gránátosnak szült a természet, örülhetsz:
Járom alatt férjed roskadoz, nem te Viczám.
Hogy magyar íróvá tett a boldogtalan ötlet,
Sírj; mert ím rád jó szöszeke Apollo, 's megüt.

2.

Éva szivem! neki türköztél 's ifjakra hadakszol.
Nincsen nadrágod, féltelek, Éva szivem.

3.

Vén Amazon vagy már, harczod kezd válni futásra
Egy menedéked van; küldd ide lányaidat.

4.

Milly édes neked a' bosszúállás Éva! de meg van:
Könyvet nyomtattál, és ez örökre elég!

Ugyanebbe a *Pályalombok* ciklusba tartozik a másik Takács Éváról írt epigramma, az OSzK Kézirattárában¹³ olvasható autográf epigrammás kötetben, két változatban:

Munkáddal fenyegetsz, melly gondolat a' nap alatt lesz.
Bujj pad alá, 's lesz „gondolat a' pad alatt”.

vagy

„Gondolat a' nap alatt” munkádnak czíme. – Ne tréfálj:
Bujj pad alá vele, 's lesz gondolat a' pad alatt.

A kiadások a második változatot közlik.

A *Gondolatok a' nap alatt* – Takács Éva munkái némelly a' reá kijött feleletekkel együtt¹⁴ kötet a Tudományos Gyűjtemény lapjain 1822–1826 között megjelent cikkeket – sajátjait és néhány választ – tartalmaz, az első nyilvános magyar nővita

¹³ Fol. Hung. 1290.

¹⁴ *Gondolatok a' nap alatt. Takács Éva munkái némelly a' reá kijött feleletekkel együtt.* (Első kötet), Budán nyomtatt. A' magyar kir. unv. betűivel, 1829.

dokumentumait. A polémia Takács Éva Sebestyén Gábor színműveiről írt bírálatától indult.

Ezt a vitát Vörösmartynak is ismernie kellett, hiszen akkoriban már a Tudományos Gyűjtemény mellékletébe, a Koszorúba küldözgette verseit. A *Gondolatok a nap alatt* megjelenése után pedig a Tudományos Gyűjtemény szerkesztőjeként állást is kellett (volna) foglalnia e kérdésben: 1830-ban levelet kapott Sebestyén Gábortól, aki a *Gondolatok a nap alatt* megjelenésével újra aktuálisnak érezve a kérdést, azt kívánta, felelete a Tudományos Gyűjteményben jelenjen meg, abban a lapban, ahol nyolc évvel azelőtt a vita lezajlott.¹⁵ Valószínű, hogy nem Takács Évát védendő nem jelent meg Sebestyén Gábor levele a lapban, inkább azért nem, mert már 1827-ben is túlbeszéltnek tartották a szerkesztők a kérdést, s az e témában beérkezett írásokat nem közölték. Hogy válaszolt-e, és főleg mit Vörösmarty Sebestyén Gábornak, nem tudjuk. Véleményét Takács Évának a nők íráshoz való jogát fejtegető cikkeiről csak az epigrammák felől közelíthetjük meg.

Az epigrammát szülő ötlet a kötet címéhez kapcsolódik, ahhoz a címhez, melyet a szerzőnő könyve előszavában így magyaráz: „Ne gondolják Érdemes Olvasóim, hogy e' munkáimat azért gondoltam a' Nap alatt, mintha az egyszerűséget jobban szeretném, mint valami pompás vagy romános előadást; nem Kedves Olvasóim; tsak azért nem gondolkoztam valamelly pompás, vagy romános helyen, mert most módi lévén a' dolognak könnyebb végét fogni, nem mertem ettől eltávozni, attól félván, hogy újítással vádoltatom.”¹⁶ Takács Éva szerint gondolatainak metaforikus helye tehát az egyszerűség, a közérthetőség helye, a hétköznapi előadásmódé valamely gyönyörködtetést célzó nagyobb fokú megformáltsággal szemben. Ez a polgári, gyakorlatias, használni akaró íráshely Vörösmarty értelmezésében a közönségesség helyévé lesz. Ha a szerző átértékelné művét (pad alá bújna vele), akkor találná meg írásának adekvát helyét, értelmezné helyesen saját szövegét – mondja a Vörösmarty-epigramma.

A versteremtő ötlet különben Sebestyén Gábor fent említett leveléből származhat, az ő játékát („Gondolatok a' Nap alatt – melyly annyit tesz mint <Valami az ágy alatt>”) vitte tovább Vörösmarty, s ezzel a maga módján – egy epigrammában – válaszolt Sebestyén Gábor levelére.

Eddig úgy gondolhatnánk, csak Takács Éva stílusa adott okot Vörösmartynak az élcélozésre. A négy epigrammából álló sorozatban viszont a Takács Éva írónői magatartásának egészére vonatkozó gúnyt érezhetjük. Karacsné írónői szerepe nem merült ki szövegek létrehozásában: polemikus hangvételű írásokban követeli a nők kultúrához való jogát, nemcsak írónői szerepkörben lép fel, hanem a harcias feminista szerepében is. Ezért aztán a harcos nő képzete jelenik meg mind a négy epigrammában (l. gránátos, amazon), s ezt a fogalmat kultúránkban önmagában nevetségesként értelmezzük, fordított helyzetként, mikor a hagyományos női erények helyett a nő férfierényekkel bír, melyek nála hibaként értelmeződnek. A női szerep határait Takács Éva kétszeresen is átlépi, nemcsak írónőként való jelentkezésével, hanem a feminin viselkedés szabályainak áthágásával is. Mi jár egy ilyen nőnek?

¹⁵ VÖM 17. 263–264.

¹⁶ Takács Éva: *i. m.* Előszó IV.

Epigramma, mely a szánszalmasan jelentéktelen, önmagát mégis komolyan vevő nevetségese alakon derül.

Takács Éva „amazoni természetét” nemcsak kiadott írásai és Vörösmarty epigrammája bizonyítják. Négy kéziratos levelének hangneme és lányának, Karacs Teréznek emlékezései is ezt a képet építik fel. Horvát Istvánhoz 1842-ben sértett szerzőként küld levelet, mert „nem igazságos, hogy a redaktor a kéziratot mutogassa, s az ennek látása után írt munka előbb jöjjön napvilágra, mint az enyim”.¹⁷ Olvasói jogaiért harcol akkor, mikor 1830-ban és 1834-ben Szalay Lászlóhoz ír több-kevesebb gúnnal fűszerezett levelet, melyeknek megírására az készítette, hogy Szalay olvasói státusban sem látta szívesen a nőket.¹⁸ A negyedik levelet nem kéziratból, hanem a Honművész 1833-mas évfolyamból ismerjük.¹⁹ Ez a levél elégetett ifjúkori munkákat is említ, melyek még a szerzőnő értékelése szerint is „tűzzel teljesek” és túlonként „szabadok” voltak. Nem érti hát teljesen félre Vörösmarty ezt az ironiát, a harcos nő szerepét Takács Éva felvállalja, csak épp azt a kifordítotttságot nem értékeli ebben, amely pedig Vörösmarty értelmezésének alappozíciója.

Pestre kerülve Vörösmarty közeli kapcsolatban állhatott Karacsékkel. A fő láncszem Fáy András lehetett. Fáy András (a nőnevelésről könyvet író, magának feleséget nevelő Fáy) emlékkönyvének lapjai is találkozik Mihál Karacs Ferencel meg Takács Évával.²⁰ Míg a költő emlékkverse nyomtatott változata (*F. A. emlékkönyvébe*) révén ismertté vált (a kritikai kiadás különben nem említi Vörösmarty emlékkversének kéziratos változatát), Karacsék bejegyzései nem lépték túl a kéziratos emlékkönyv terét.

Karacsék és Vörösmarty találkozásairól Karacs Teréz emlékezései is beszámolnak. Akárcsak Vachott Sándorné, ez az emlékező sem felejt el kiemelni az egyes alkalmakon (pl. Karacsék ezüstlakodalmán) jelenlevő illusztris vendéget.²¹

Vajon hogy értékelhette a nőtlen Vörösmarty Takács Évának a Karacs-esteken előadott és tréfásan megtárgyalt tervét, miszerint vessenek ki adót a nőtlen férfiakra? Erre vonatkozhatna-e az epigrammák „ifjakra hadakozol” kijelentése? A „küldd ide lányaidat”, ill. korábbi változatában „küldd lányodat” felszólítás minden bizonnyal Karacs Terézre vonatkozik, akinek igen fiatalon apró munkái jelentek meg a lapokban, és ezeket Vörösmarty ígéretesebbnek tarthatta, mint anyja kései íráspróbáit. De az epigrammáknál többet sem Takács Éváról, sem lányáról nem mond a Vörösmarty-életmű.

¹⁷ OSzK Kézirattára, levelestár (1824. ápr. 21., Pest).

¹⁸ OSzK Kézirattára, levelestár (1830. jún. 21., Pest és 1834. dec. 11., Pest. Feltűnő a levelek írásképeinek különbözősége).

¹⁹ Honművész 1833. 311., *Tudós Magyar Asszonyok* cikksorozat.

²⁰ OSzK Kézirattára, Fáy András emlékkönyve. Takács Éva bejegyzése: „Nyerjünk szép diadalokat önmagunkon, merjünk nagyok ’s igazán nemesek lenni, ’s mondjuk ki kertelés nélkül: ’hogya az, ki szerencsés helyeztében a’ közjóra törekedésből akármi szin, vagy ürgy alatt kivonatkozik, ’s hazája boldogítására legjobb tehetsége szerént nem tesz mindent, semmi ember, ’s a haza gyaláztatja. Takács Éva született Palotán, Pest V(árme)gyében, 1780.”

²¹ S. Sáfán Györgyi (szerk.) 1963.

A három megvizsgált szál nyomán arra a következtetésre juthatunk, hogy ezek a nők Vörösmarty számára nem írásaik révén léteztek elsősorban. Bezerédj Amáliát ugyan szerzőnőként is megközelíthette Vörösmarty, de a magától eltérő, a nők számára fenntartott szövegvilághoz tartozó szerzőként. Igen valószínű, hogy Takács Évához elsősorban mint a vendéglátó Karacs-ház asszonyához viszonyult, írónőként való megítélésének vizsgálatából pedig azt láttuk, hogy a magas irodalom pozíciójából nem látta komolyan vehetőnek Takács Éva munkáit.

Ezek az asszonyok mint író nők szóra sem érdemesek. Hogyan értelmezhetjük Vörösmarty hallgatását?

Feltételezhetnénk, hogy ez az asszonyi pörrel átítatott közeg a felvázoltnál több reakcióra is készítette Vörösmartyt, de ennek írásos nyomai eltűntek. Mondhatjuk azt is, hogy nem volt fogékony arra a problémára, amit a női írások megjelenése felvetett: hogyan viszonyulnak a nők művei az irodalmi diskurzushoz, helyük van-e abban, vagy pedig a kívülálló pozíciójából íródtak, és olvasásuk is csak az irodalmi kritériumrendszerből kilépve lehetséges? Mert Vörösmarty nem felel a kérdésekre.

Hallgatása értelmezhető úgy is, hogy a nőkérdés más vonatkozásai érintették meg. A nőről nem mint írónőről voltak válaszai, írásaiban a nő más szerepkörökben tűnik fel. Nemcsak stilizált nőábrázolásáról, a légies, égi leánykákról, a szerelmes társról kívánok szólni, hanem a Vörösmarty-versek néhány „földibb” nőalakjáról is. Elsősorban egy olyan női szerepről, mely közel áll az írónőkéhez.

A színésznőket színésznőként szólítják meg a Vörösmarty-versek. A nők előadóművészekként elfogadtattak, ez a receptív-reproduktív femininitás-képzetbe bele is fért. Azonban a színésznői szerepben sem az látszott érdekesnek Vörösmarty számára, hogyan viszonyulnak a nők a művészethez. Verseiben a magyarul játszó színésznők a honleány egyik változatát képviselik. *Az úri hölgyhöz* vers körébe tartozó intő vagy buzdító Vörösmarty-versek nagy száma mintha azt jelezné, hogy az asszonyi pör által felvetett kérdések közül Vörösmartyt a nemzeti értékeket képviselő honleány-gondolat érdekelte leginkább. A nemzetfogalom építése, a nemzeti-etlenségéből felébresztett nő honleánnyá alakítása számára izgalmasabb feladatnak bizonyult, mint azon gondolkodni, hogy szerzőként részt vehetnek-e a nők az irodalmi életben.